

Marts 2010
No. 55

SPEJLET *ET TILBAGEBLIK*

**Østervrå Lokalhistoriske
Forening**

Denne udgave af Spejlet er et tilbageblik til besættelsestiden i anledning af, at det den 5. maj i år er 65 år siden, at vi i Danmark fik friheden tilbage efter fem onde år.

Friheden må aldrig blive en selvfølge.

Lidt historisk om sommertid

Sig nærmer en ny sommertid.

Som alle ved, er sommertid en ændring af den normale tid, som effektueres ved at stille urene en time frem i sommerhalvåret.

Formålet med sommertid er at spare energi ved at udnytte dagslyset bedre. Da det om sommeren er lyst, før de fleste mennesker står op, opnås der en energibesparelse ved at flytte dagen en time frem, hvorved man rykker en times dagslys fra om morgenen hen til om aftenen.

Sommertid blev - halvvejs for sjov - foreslået af Benjamin Franklin i 1784, men blev først indført i Østrig og Tyskland den 30. april 1916 for at spare olie under 1. verdenskrig. Danmark fulgte efter 15.5. - 30.9 1916.

Under anden verdenskrig indførte man igen sommertid i Danmark fra 15.5.1940, og den fortsatte herefter uden afbrydelser årene igennem indtil 2.11.1942. Herefter forløb sommertiden således:

1943: 29.3 - 4.10

1944: 3.4 - 2.10

1945: 2.4 - 15.8

1946: 1.5 - 1.9

1947: 4.5 - 10.8

1948: 9.5 - 8.8.

Derefter havde man ikke sommertid i Danmark før april 1980.

Redigeret af Karen Baier.

Cykelhandlersønnen Casper Skjødt Thomsen fortæller træk fra besættelsestiden.

Fra mødet : "Thorshøj under Besættelsen" d. 5. maj 1992.

Vores barndom var meget præget af mangel på dagligvarer, hvad angår mad og tøj, og vore forældre udviste megen fantasi for at finde erstatninger for de manglende ting.

For at spare på sukkeret til syltede rødbeder brugte man halvt sukkerroe og halvt rødbede, men jeg kan ikke huske, om vi også spiste roerne, eller om de blev taget fra efter kogningen.

Også landmændenes eller købmandens melsække var guld værd. De blev lavet til viskestykker eller andet, for det var jo fint lærred, og mange år efter krigen så jeg, at min mor havde de samme viskestykker.

Alt gammelt strikket tøj blev trevlet op, og garnet blev vasket og vundet på en eller anden fast genstand for at strækkes, så det var lettere at strikke med igen. Min bedstemor strikkede en pullover til mig af oprævlet garn, og hun havde strikket den af 7 forskellige slags garn, for den havde vandrette striber. Beviset kan ses på et skolebillede af 2. klasse fra 1945.

Det var også galt med de voksnes tobakshunger, da forsyningerne fra udlandet blev begrænset af krigen.

Der blev prøvet mange slags surrogater bl.a. blade fra samtlige træer og buske. Rabarber og kirsebær var vist favoritter.

Senere kom der gang i dyrkningen af tobaksplanten i mange haver. Både landmænd og folk med køkkenhaver dyrkede tobak, men det tog jo en hel sommer at drive planterne frem. Efter høsten blev bladene sat på tråd og hængt op på lofterne over hanebjælken. Når tørringen var overstået, blev bladene skåret, og også her kom opfindsomheden i gang, for smeden og min far konstruerede en skæremaskine med en spindel og dermed fremtræk, således at tobakken fik ens længde. Der blev forhandlet noget aroma til at hælde over tobakken for at give den smag, men der skal jo nok have været flere, der har prøvet med andre essenser.

Den hjemlige tobaksindustri gik ellers godt, siges der. Jeg kan huske, at min far prøvede at rulle cigarer. Min onkel var jo ansat på C.W. Obels fabrikker i Aalborg, og han har sikkert videregivet nogle tips.

Også piberne blev hjemmelavet, men det var vist mere en hobby. De var i hvert fald en mangelvare og derfor dyre at købe. De mest brugte træsorter var pæretræ, men det skulle helst være gammelt, altså fældet i flere år, og det var jo svært at finde.

Selv de mest daglige varer var rationerede, både mel, gryn, salt, kød og mælkevarer.

Der er mange historier om, hvordan man prøvede at omgå disse bestemmelser. Landmændene måtte ikke sælge flæsk/kød til venner eller bekendte, hvis de havde hjemmeslagt et dyr, men som en landmand sagde i gode venners lag: "Så kan man da sælge det til sine fjender".

Der kunne jo stadig købes ting, der ikke var rationerede. Engang, da jeg var nede ved købmanden for min mor, var en mand ved at købe en hel side saltet, færøsk torsk, og da købmanden ville ryste det løse salt af fisken, protesterede manden. Det hørte skam med til fisken, mente han, og salt hørte jo til de rationerede varer.

Min far, der var cykelhandler, havde ingen reservedele til cykler – især ikke til tyskerne. Når de kom og spurgte, om han kunne lave deres cykler, viste han dem et brev fra træhandlerforeningen (om en generalforsamling) og sagde, at de jo selv kunne se, at han ikke kunne få de dele, han manglede. Senere, da

tyskerne fik danske tolke, gik den jo ikke længere.

Det var især cykeldele af gummi, der manglede, dæk, slanger, pedalgummi og lignende. Der var jo rationeret en vis del til hver forretning, og de, der skulle bruge cyklen til arbejdsbrug, havde jo førsteret. Det gjaldt bl.a. landpostene, og den store post Lundholm var en af dem, der blev tilgodeset.

Der blev også lagt megen fantasi for dagen for at finde erstatninger for dette produkt. Bl.a. kom der en sending trædæk, der blev sammensat på fælgen med nogle små fjedre. Det var ikke videre behageligt at cykle på sådan noget.

Mange brugte også gammelt tov, altså noget, der havde den rette tykkelse, men bedst var det nu med fast gummi, hvilket vil sige gamle bildæk, der var skåret, således at der kunne laves lidt "luft" mellem fælg og gummi. Det produkt blev dog også en mangelvare, for der kom jo heller ikke nye bildæk.

Min far var ellers hurtig engang. Situationen var den, at der kom en sagfører fra Sæby en gang om ugen. Han havde "konsultation" ovre i fagforeningens hus lige over for fars forretning. Hotellet var jo okkuperet af tyskerne. Mens bilen var parkeret der, eksploderede det ene dæk, og mens de skiftede til reservehjulet, gik far i gang med at købe det gamle dæk, for at det kunne blive skåret til cykeldæk, og det var hurtigt gjort.

Men da sagføreren var kommet hjem til Sæby, fik han af sin mekaniker at vide, at der ikke kunne købes nye bildæk uden at aflevere et gammelt. Det hjalp ikke at ringe til cykelhandler Skjødt i Thorshøj, for dækket var selvfølgelig allerede lavet til cykeldæk. Hvordan sagføreren klarede den situation, fik jeg aldrig at vide.

Det var svært at skaffe reparationsdele. Jeg kan huske, at min far selv måtte lave sit "solution" (cykellim).

Det blev lavet af sålerne fra gamle rågummisko. Dem opløste han i en fortyndervæske (stenkulsnafta eller cellulosefortynder). Det lugtede slemt, når han lavede det, men dengang var der ingen, der mukkede over det.

Han fik da også en ret god lim ud af det, og selve lapperne blev jo lavet af gamle cykelslanger. Selv det at lime to eller tre slanger sammen til én blev praktiseret. Det var et stort puslespil at lappe en cykel. Ofte var der en lap oven på lappen, og dækkene blev der også tit lagt en lap ind under, for de var jo tyndslidte under næsten det hele. Det var derfor en blandet fornøjelse at køre på alle de lapper, for det humpede jo enormt meget på alle de grusveje, der var dengang. En cyklejer prøvede at afhjælpe dette problem ved at sætte en fjeder under styret for at dæmpe de hårde bump, og manglen på cykelslanger fik en fantasifuld dreng til at skifte sin overlappede slange ud med halm, da han punkterede. Jo, i de dage var kreativiteten stor.

Der var også andre ting, der blev repareret på et cykelværksted. Mange havde en petroleumsprimus, og der skulle en såkaldt "tildelingsseddel" til for at købe petroleum, og min far måtte have fået en sådan til brug for petroleum på værkstedet.

En primus blev tit utæt, og den eneste sammenføjningsmetode til kobber og messing, som man kendte dengang, var tinlodning. Der skulle bruges loddevand til at rense loddestedet med, og det kunne ikke skaffes. Far tog derfor nogle små zinkstykker, som han smed ned i et glas med saltsyre. Det sydede og boblede noget så forfærdeligt, men det var da brugbart bagefter, og det var det vigtigste.

Brænderen på primussen blev hurtigt sodet indeni og skulle renses. Når det var helt galt, brugte far krudt fra tyskernes patroner. Han tog projektilet ud af patronen og dryssede lidt krudt ind i den løse brænder. Med en lang væge satte han ild dertil. Så lød der et brag, og brænderen røg langt væk.

Når han fandt den igen, var den som regel rensed og kunne bruges et stykke tid igen.

I øvrigt var der jo langt mere løs omgang med farlig ammunition i disse år. Jeg tror ikke, at alle vidste, hvor farligt det var. Vi drenge havde sikkert forbud mod den slags, men jeg kan nu ikke huske noget særligt om dette emne. Jeg husker derimod, at vores lærerinde, frk. Østergaard, en dag ville se, hvad vi drenge havde i lommerne. Vi mukkede lidt, men måtte så vende vrangen ud på vore drengehommeligheder. Der kom mange ting frem i lyset, men ingen patroner. De, der havde nogle, fik dem måske lagt væk eller også røg de ned i plusfourbukserne.

Casper Skjødt Thomsen

Redigeret af Karen Baier.

Stikord til beskrivelser af hændelser i årene 1940-45 i Thorshøj.

Fra årsmødet d. 5. maj 1992 : "Thorshøj under Besættelsen".

Villa Kirkelund var på denne tid feltlazaret med et malet rødt kors på taget.

I murer Peter Olsens hus var der en lem i østre ende ud mod gaden, hvor der blev udleveret brød, pølser og tørkost til de tyske soldater.

I det næste hus mod vest (Pol Alfreds) havde de en påtvunget pensionær i et værelse, en tysk officer ved navn Max Knopf.

Handelsmanden Niels Chr. Nielsen havde et værelse, der stod tomt på loftet. Det ville tyskerne gerne have, men han blev advaret i tide og fik skyndsomt deres voksne datter "lagt syg i seng", og da de grønne kom,

kunne de jo nok se, at det var beboet.

Gartner Pedersen fik sit drivhus trampet ned af tyske soldater, der var på jagt efter en desertør.

Den 4. maj 1945 truede Tekla (fru handelsmand) med knyttet hånd ad en tysk officer, efter at frihedsbudskabet var udsendt. Også dengang havde vi sommertid, så der var jo lyst til langt ud på aftenen. Denne fjendtlige handling tog officeren sig meget nær. Han sprang ind i huset og viftede med sin pistol. Heldigvis faldt han til jorden igen og forsvandt.

Mere held havde Tekla, da hun engang i 1943-44 jog de tyske soldater ud af hendes baggård, da de legede krig ind imellem hendes vasketøj.

Lidt mere om besættelsestidens opfindelser.

Under krigen kunne Danmark ikke længere handle med lande uden for Norden og det tysk-kontrollerede Europa. Derfor gik flere danske virksomheder i gang med at lave erstatninger for bomuldstøj, kaffe, gummi, benzin, kul og metalvarer, så her viste den gamle talemåde: "Nød lærer nøgen kvinde at spinde", endnu en gang sin berettigelse.

Industrien kunne imidlertid slet ikke nå at fremstille erstatninger nok for alle de ting, folk manglede på grund af krigen. Derfor var kreativiteten stor i hjemmene, hvor man opfandt mange erstatninger for de savnede varer.

En omfattende hamstring gjorde tidens varemangel endnu større, og alt kunne efterhånden sælges. Også erstatningsvarerne blev solgt, uanset deres dårlige kvalitet. Der var simpelthen ingen alternativer.

Den ægte kaffe var allerede udsolgt i Danmark i 1941, og så måtte de kaffeelskende danskere nøjes med en kaffeerstatning af roer og byg, der ikke havde megen lighed med kaffe. Kaffe- og tobaksmanglen blev i det hele taget set som et stort problem i besættelsestidens Danmark, hvor næsten ingen var ramt af sult.

Da det næsten blev umuligt at skaffe bomuldstøj, måtte folk gå i tøj af cellulose, der var noget usselt stof af træ og halm, som kradsede slemt og var kendt for at gå fra hinanden eller krympe ud af form. Derfor syede man så vidt muligt gammelt tøj om.

Det blev også et problem at få ordentlig sæbe. Før krigen havde sæben en fedtprocent på 80, men under krigen blev der tilsat stadig større mængder ler, og til sidst måtte man nøjes med en 20% sæbe, der var nærmest ubrugelig – især til hårvask.

Man kunne ikke få almindeligt reb under det meste af besættelsen, men da Danmark kunne skaffe store mængder papir fra Sverige og Finland, begyndte man at fremstille papirsnor, som bl.a. blev anvendt til at binde halm sammen med under høsten - dog først efter at have gennemgået en oliekur for at undgå opløsning i regnvejre. Trods en stor produktion af læder endte det også med at blive en mangelvare, for det meste blev solgt til Tyskland til gengæld for andre eftertragtede varer. Manglen på læder førte efterhånden til, at der blev fabrikeret sko af fiskeskind, der stammede fra rødspætter. Skoene havde dog den ulempe, at de ikke kunne tåle vand.

Mangelen på sukker gik alvorligt ud over fremstillingen af slik. I stedet blev der opfundet mere eller mindre tvivlsomme slags erstatningsslik til børnene, bl.a. noget, som var fremstillet af vaffelkrummer.

Tørve og brunkul, der blev gravet op i lokalområdet, erstattede de kul og koks, der for det meste var blevet importeret fra England, men det var et dårligt bytte, da tørvene indeholdt en fjerdedel vand og varmede langt mindre end kullene og koksene.

Der var stor mangel på benzin, og privatbilerne måtte derfor klodses op og blive i garagen, hvorimod lastbiler og taxaer fik påsat gas-generatorer, hvor klodser af bøgetræ ved forbrænding blev omdannet til gengas.

Problemerne under krigen var ikke ligeligt fordelt. Priserne på dagligvarer steg, uden at lønningerne fulgte med. Derfor blev der indført rationering af dagligvarer, så de, der havde bedst råd, ikke skulle købe alle varerne. Problemet var dog ikke helt løst, idet de velstillede havde råd til at handle på den sorte børs.

Karen Baier.

Besættelse

Den 9. april 1940 blev Danmark besat af tyske soldater. Denne begivenhed og de fem modbydelige år, der fulgte efter, har sat et minde, som vi, der har oplevet dem, aldrig vil glemme. Med et slag forandredes vores hverdag totalt.

Fra den 9. april om aftenen skulle der være mørklægning, dvs., at når man tændte lys i stuen om aftenen, skulle man først rulle gardinerne ned, således at der ikke trængte den mindste smule lys ud.

Gadelygterne, som her i byen ikke var særligt kraftige i forvejen, blev forsynet med en blå kapsel, der kun trængte meget lidt lys ud fra, og cykellygterne skulle også forsynes med en kapsel, der holdt det meste lys tilbage.

Under mørklægningen skulle man bære et hvidt armbind, når man færdedes udendørs, så at man kunne ses af andre trafikanter.

Alle disse foranstaltninger blev foretaget, for at fjendtlige flyvere ikke skulle pejle, hvor de var. Det havde naturligvis kun den store betydning i de større byer, men hvad der gjaldt i byerne, skulle også gælde på landet.

Ret hurtigt kom der også en bekendtgørelse om, at privat bilkørsel var forbudt. Kun læger, dyrlæger, jordemødre og andre, hvis kørsel kunne være livsvigtig, kunne få tilladelse til at køre i bil.

Grunden var, at tyskerne skulle bruge al benzin til deres krigskøretøjer.

Det varede ikke længe, før man fandt ud af at sætte en slags kakkelovn bag på f.eks. lastbiler og busser og taxier. Når man så fyrede godt op i disse ovne med bøgetræ, udvikledes der gas, som kunne få motoren til at gå, men den slags kunne private ikke få lov til.

Ret hurtigt blev der også indført rationering, dvs., at man ikke kunne købe alle de varer, man selv gerne ville, selv om man havde pengene. Der kom således rationering på bl.a. kaffe, te, kakao, smør, mel, brød, sukker, havregryn, sæbe og vaskepulver.

Desuden var der mange varer, som simpelthen ikke var til at få. Det gjaldt f.eks. appelsiner, bananer, mandler og forskellige krydderier som kanel og peber – i det hele taget ting, som vokser i de varme lande.

De ting, der var sværest for os at undvære, var kaffe og tobak. Det varede ikke længe, før lagerne var tømte, og så måtte man til at lave erstatningsvarer. Kaffe lavede man bl.a. af roer og byg, og i stedet for teblade brugte man tørrede æbler og æbleblade. Det smagte forfærdeligt, men vi vænnede os til det.

Det værste var nok tobak. Der dyrkedes dansk tobak, som man blandede op med kirsebærblade, kamilleblomster og andre mærkelige ting. Det både lugtede og smagte væmmeligt.

Kul og koks til opvarmning kunne man overhovedet ikke få, og så måtte man klare sig med tørv, brunkul og brænde. Vi fik oven i købet nogle meget strenge vintre i 1940, 1941 og 1942 med temperaturer helt ned til mellem 25 og 30 grader, og det var sommetider i en længere periode. En vinter var det så koldt, at man kunne gå over Storebælt fra Korsør til Nyborg.

De fleste huse i Østervrå blev opvarmet med kakkelovn, og man havde ikke varme i alle rummene. F.eks. havde man ikke varme i det rum, man sov i, så det var sommetider nødvendigt at have mere tøj på i sengen, end når man var oppe. Om morgenen kunne der godt være rim på dynen, og det var helt sikkert, at vinduesruden var dækket af de flotteste isblomster.

Der var heller ikke varmt vand i hanerne, så det her med at gå ind i et varmt badeværelse, kendte man slet ikke. Et varmt bad kunne man få lørdag aften, hvis man var heldig, så det siger sig selv, at hygiejnen ikke var så god i de år. Jeg kan nu ikke huske, at vi lugtede særligt slemt, men det var måske, fordi vi lugtede lige slemt alle sammen.

Tøj var også noget, man ikke kunne få. Når jeg ser på det smarte tøj, man kan købe i dag, tænker jeg tit tilbage på de år, hvor man gik i tøj, der var lavet af de mærkeligste ting. Dårlig uld var blandet med noget, der hed cellulid, der var lavet af træ og halm. Det krøllede og var koldt.

Uldgarn, bomuldstøj, lagner, undertøj og sokker var næsten ikke til at få. Disse varer var ikke rationerede, men manufakturhandlerne fik kun et begrænset parti hjem, og så måtte man prøve at fordele det så retfærdigt som muligt mellem sine faste kunder. Var man ikke kunde i en forretning, var det næsten umuligt at skaffe sig tøj på kroppen.

Man kunne så gå på den sorte børs i små, snuskede beværtninger, hvor man kunne komme i kontakt med diverse småforbrydere, som solgte alt muligt. Det var naturligvis forbudt, og der var da også mange, som fik store bøder eller kom i fængsel.

I Østervrå mærkede vi ikke så meget til krigstiden, som de gjorde i de større byer, hvor der altid var udstationeret tyske soldater, men et par gange i de fem onde år (som vi kaldte besættelsestiden) blev Østervrå besat af tyske soldater. Man beslaglagde simpelthen gymnastiksalene på kommuneskolen og realskolen, hotellets sal og missionshuset samt alle værelserne på hotellet og nogle værelser hos private forskellige steder i byen, og den ene gang tog de også et klasseværelse på realskolen.

Gymnastiksalene med deres flotte lakerede gulve blev fyldt med halm, som soldaterne sov i, og selvfølgelig trampede de rundt i deres sømbeslåede støvler, så de gulve så farlige ud, da tyskerne efter nogle ugers forløb vendte tilbage til krigen i Rusland eller Frankrig.

Det varede ikke længe, før vi så småt begyndte at vise tyskerne, at vi ikke kunne lide dem. Man kan på en måde sige, at vi viste vores nationale sindelag. Det begyndte så småt med det, vi kan kalde passiv modstand.

Det blev moderne at gå med en strik eller hæklet hue, som var lavet i tre cirkler. De tre farver var nøjagtigt som de kendingsmærker, der var på de engelske flyvemaskiner, nemlig rød, hvid og blå.

Tyskerne afholdt mange steder koncert på torve og pladser, hvor de spillede militærmusik. Som modvægt mod dette samledes danskerne i parker og forsamlingshuse og sang danske sange fra alsangshæfterne.

Aviser og radio var censurede og måtte kun give oplysninger, som behagede Tyskland. Derfor begyndte man at lave illegale aviser, som fortalte sandheden. Det var naturligvis forbudt, og de blev da også omdelt i al hemmelighed om aftenen og om natten.

Man lyttede også til danske udsendelser fra London. De blev udsendt på kortbølge og var meget vanskelige at høre, dels fordi teknikken ikke var så fin som i dag, og dels fordi tyskerne opstillede nogle store sendere, som lavede støj, der forstyrrede udsendelserne.

Efterhånden blev der mere modstand, men det er en helt anden historie.

En artikel af Jørgen Baier fra 2004.

